

Dr. Gomba Szabolcs

Dr. Endes Pongrác
(1907–1992)

A DEBRECENI ORVOSKÉPZÉS NAGY ALAKJAI
18. füzet

Dr. Gomba Szabolcs

Dr. Endes Pongrác
(1907-1992)

Debreceni Egyetem Orvos és Egészségtudományi Centrum
2005.

ISSN 1416-41-75

Kiadja: A DEOEC Elnöki Hivatala

Példányszám: 500 – Terjedelem: 11,5 (A/3 ív)

Tipográfiai terv: Magulya László

Nyomdai előkészítés: Szabóné Fábián Judit

Nyomdai munkálatok: Puskás Lajos

Előszó

Minden egyetemnek kialakul és az évek, évtizedek során tartósan rögzül az oktatók, professzorok tevékenységéhez kötődő legendák sora. A Debreceni Orvostudományi Egyetem életében az egyik ilyen, meghatározóan legendás professzor Endes Pongrác, aki 24 évig volt a Kórbonctani Intézet igazgatója, tanszékvezető professzora. Ez az idő lehetővé tette, hogy létrejöjjön az Endes Iskola, amelynek tagjai ugyan az évtizedek során szétszóródtak a magyar patológus és a nemzetközi orvosszakma világában, de láthatatlan szálak mind a mai napig összefűzik őket.

Őszinte elismeréssel és köszönettel tartozom a Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum szakmai kollektívája nevében Dr. Gomba Szabolcs egyetemi tanárnak - a méltó utódnak -, hogy Dr. Endes Pongrác életútját, szakmai, oktatói, tudományos tevékenységét, kimagasló érdemeit e kötetben megörökítette.

Medikus és orvosgenerációk sora találkozhatott az aszkétikus, szigorú, a végletekig precizításra törekvő Endesi principiumokkal, viselkedési normákkal, igényességgel. Jól tudjuk, hogy az előadások többségét maga tartotta jól követhetően és jól jegyzetelhetően. Rengeteg energiát fordított a bonctermi munka színvonalának magas szinten tartására. A klinikai patológiai konferenciák kiemelkedő eseményei voltak az orvosegyetem szakmai életének. A több kiadást megélt patológia tankönyvek medikus és szakorvos generációk képzését, továbbképzését szolgálták.

Meggyőződésem, hogy az Endes Pongrácról készült professzori kötet odakerül sok-sok Debrecenben végzett orvoskolléga kedvenc olvasmányai közé. Ha fel akarják idézni a '60-as, '70-es évek debreceni orvosegyetemi világát, vegyék kézbe, lapozgassák; Gomba professzor személyes emlékekkel és érzelmekkel átítatott sorai segítenek abban, hogy kis időre a múltból merítsenek, merítsünk erőt az új szakmai kihívásokhoz, feladatokhoz.

2004. augusztus

Dr. Fésüs László
egyetemi tanár, akadémikus,
DEOEC elnök

Endes professzor életútjának első szakaszát rendkívül nehéz és hátrányos körülmények között, nagyon szűkös anyagi viszonyok mellett járta végig.

1907-ben született Budapesten, édesanyja színésznő, a vezetéknevét a fiú utána kapta: Eiserth, amit jóval később Endesre változtatott. Természetes apja ismert magyar zeneszerző volt, akire keresztneve, Pongrác utal.

A kisgyermek 4 éves korában elvesztette anyját, s mivel apja ezután sem fogadta el, elvált asszonyként élő nagyanya nevelte, igen szerény anyagi körülmények között. Nagyanyjától tanult meg igen korán németül, ezt a nyelvet aztán egész életében magas színvonalon olvasta, beszélte és írásban is kiváló szinten művelte.

Az iskolás korba jutó gyerekekről kiderült, hogy jók a képességei, jó tanuló volt, de félrevonuló fajta, többé kevésbé magányos természetű. Ebben minden bizonytal szerepe volt származása társadalmi megítélésének is. A magányos diákfiú ekkor Felsőpulyán élt (ma Oberpullendorf), Kőszegen járt gimnáziumba (1. kép). Kőszeg vidéke rendkívül szép, az ifjú Eiserth sokat barangolt a természetben, a természet, az ásványok és a növények, a madarak ismerete és a szabadban járás szeretete egész életében végigkísérte.

Nagyanya munkájából és a gimnázistakénti saját házi-tanítószkodásából, néha újság árulásából származott jövedelmük, nem nehéz elképzelni, hogy ez milyen „életszínvonalat” tett lehetővé számukra.

Nagy szerencséjére egy tehetős dunántúli földbirtokos magához vette, hogy tanítsa szerény tanulmányi eredményeket produkáló gyermekét. Ez jelentősen javított a diák Eiserth Pongrác anyagi helyzetén, s bepillantást engedett számára az akkori tehetősebb társadalmi rétegek életébe is.

Jelentős mértékben e mecénásnak köszönhetően, érettségi után jelentkezett Budapesten a Műszaki Egyetemre. Az egyetem megkezdése után azonban úgy érezte, hogy nem műszaki elhivatottságú alkat és átíratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára. Változatlanul nagyanya támogatta, de tanítványokat is vállalt, szerencsére jó tanulmányi eredményeinek köszönhetően egyetemi tanulmányai folyamán végig tandíjmentes volt.

Harmadéves medikus korában megragadta a pathologia diszciplínája (akkoriban e szakmát kórbonctannak hívták), s egy versenyvizsga első helyezettjeként (1928 táján) engedélyt kapott – Prof. Nemes Balogh Ernőtől, a budapesti II. számú Kórbonctani Intézet akkori igazgatójától – arra, hogy bejárjon az intézetbe (ma úgy mondanánk, hogy tudományos diákkörös lett), s boncoljon, szövettani metszeteket készítsen és mikroszkópizáljon, „sameszkedjen”.

Erről az időszakról mindig úgy beszélt, mint életének egyik legboldogabb időszakáról. Szenvedélyévé vált a pathologia, a bajok eredetének, kiteljesedésének kibogozása, bonckéssel és mikroszkóppal.

Sajnos még medikusként – egy boncolási eset kapcsán (többek jelenlétében) szakmai véleménykülönbségének adott hangot az intézet igazgatójával szemben. Nemes Balogh Ernő professzor kitűnő szakember, de emellett igen önérzetes ember is volt, nem különben a fiatal Eiserth. Farkas Károly, a szintén kiváló pathologus írt nekrológot Nemes Baloghról, s abban a következőt olvashatjuk: „Baloghot ragyogó memóriával áldotta, vagy talán súlytotta a sors. Semmit sem felejtett!” Rövidre fogva a dolgot, a professzor és a hallgató viszonya annyira megromlott, hogy Eiserth Pongrácnak hamarosan távoznia kellett a pesti II. számú Kórbonctani Intézetből. Eiserth úgy érezte, hogy a „paradicsomból” igaztalanul űzetett ki, mélyen megbántódott, s a dolgot teljesen feldolgozni, megbocsájtani talán haláláig sem tudta.

A pathologia érdekessége azonban ekkorra már visszavonhatatlanul hatalmába kerítette. Elhatározása, hogy pathologus lesz, töretlen maradt. Megkereste a lehetőséget arra, hogy a hajdani Fehérkereszt Gyermekkórház, valamint a MÁV Kórház prosecturájára bejárhasson és – a Nemes Baloghéhoz hasonló – remek memóriáját tovább töltsen ismeretekkel.

1932-ben megkapta orvosi diplomáját és alig (vagy egyáltalán nem) fizetett externistaként Budapesten, a Szent István Kórház, majd a Szent Rókus Kórház prospektúrájára került. Ezek is a nélkülözés évei voltak, semmi családi támogatás, teljes magára utaltság a fővárosban. 1933-ban végre a Rókus Kórházban fizetéssel járó segédorvosi állást kapott – természetesen a Kórbonctanon. Itt végigjárta a kórházi orvosi ranglétra fokait, végül már főorvos lett a Rókus egyik „fiókkórházában”. Tizenkét évet töltött összesen a Szent Rókus Kórházban, 1945-ben hagyta el.

1937-ben szerezte meg kórbonctani és kórszövettani szakvizsgáját, 1941-ben pedig igazságügyi (abban az időben törvényszékinék hívott) orvostani szakvizsgát tett.

A nagyforgalmú kórházi prosecturákon rengeteg anyagot látott, nagy gyakorlatra tett szert mind a makroszkópos, mind a mikroszkópos diagnosztikában. Környezete számára nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak memóriája kiváló, hanem megfigyelőképessége is, valamint hogy kivételes érzéke van a mikroszkópos metszetek világához. Akik ezen a munkaterületen dolgoznak, azok tudják, hogy ez nem minden embernek adatik meg. Endes esetében mindehhez még szívós, aprólékos precizitás és jó kritikai érzék is társult. Egyik fontos alapelve volt a pathológiai diagnosztikában: a dolgok nem mindig azok, mint aminek látszanak. Sohasem volt a blikk diagnózisok híve, a nehéz eseteket pedig újra és újra elővéve „hagyta beérni”.

Egyetemi indíttatása beleültette a tudományos kutatás iránti igényt, s a tudományos fokozat szerzésének igényét is. Megtalálta annak a lehetőségét, hogy 1942-től ismételten ellátogasson a Pécsi Egyetem Kórbonctani Intézetébe és ott Entz Béla professzor mellett tudományos kutatómunkát végezzen. Ez több tudományos közleményt eredményezett, végül 1945-ben Pécssett magántanári címet kapott. Entz professzorra egész életében nagy tisztelettel és meleg szavakkal emlékezett.

A Rókus Kórházbéli időszakban kötötte házasságát. Azokban az időkben kórházban dolgozó fiatal orvosoknak nem lehetett minden további nélkül megnősülni, ehhez a kórház hozzájárulása kellett. A kezdőnek számító doktorokra rengeteg munka hárult, aminek elvégzését a családi kööttségek nyilván nehezítették. Ráadásul a fiatal orvost nagyon könnyen el lehetett bocsájtani. Endes 1936-ban kapott engedélyt a nősülésre és feleségül vette Rátai Györgyi testnevelő tanárnőt. Három fiuk született, 1938-ban Mihály, '40-ben György és '42-ben János.

A nagyon szűkös anyagi viszonyok között családot alapító és korábban e jogában is korlátozott elkeseredett fiatal orvos úgy véli, hogy a nemzeti szocialisták javíthatnak a fiatal értelmiségiek helyzetén, s 1938-ban belép pártjukba. Az e korszakot idéző egyik írásában olvashatjuk: „...csakhamar csalódtam, miután láttam, hogy e párt túlnyomórészen karrieristák és zavaros fejű emberek gyűjtőhelye”. A pártot belülről is megismerve, 1942-ben kilépett belőle. Ez a néhány év Endes személyének politikai megítélésére az elkövetkező évtizedekben rányomta

bélyegét. Tehetségét, kiváló szaktudását nem lehetett nem elismerni, de a múlt század második felének Magyarországon annyira hangsúlyozott politikai megbízhatóság tekintetében személyét nem tekintették teljesen „comme il faut”-nak. Pedig 1944-ben majd' fél évig rejtegetett lakásán egy német munkatáborból szökött személyt.

Az akkori politika eredményeképpen 8 hónapra internálótáborba (tolonházba) került. Vele született érzéke volt a groteszk, az abszurd helyzetek iránt. Könyvespolcán – jól látható helyen – egymás mellett tartotta az orvostudományok doktora tudományos fokozat megszerzését igazoló okiratot és egy megviselt, madzagra fűzhető, tenyérszerű furnér lemez táblát, amelyen ákom-bákom betűk tudatták tolonházbeli nyilvántartási számát és beosztását, ami udvartakarító volt.

A tolonházból betegesen szabadult, sokizületi gyulladást kapott, s több mint egy esztendeig járás- és munkaképtelen volt. Így a három gyermekes család már közel két éve nagyon szerény anyagi körülmények közé szorult. Fellebbezésének hatására végre 1947-ben igazolták, vagyis a Budapesti Népbíróság írásban is megállapította, hogy a háború alatt nem követett el népellenes cselekedetet. Ennek köszönhetően sikerrel pályázhatta meg a Koltói Anna Baleseti Kórház prosecturáján lévő kórboncnoki állást. A következő néhány éves időszakban ő vezette ezt a patológiai részleget, egészen 1954-ig, azaz Debrecenbe történő távozásáig.

1948-ban a Kultuszminisztérium jóváhagyólag megerősítette a Pécsen 1945-ben kapott magántanárságát. Családja anyagi helyzetének további javítása céljából 1948-tól az Orvostudományi Dokumentációs Központ szakmai munkatársaként is dolgozott, mint a Szovjet Orvostudományi Beszámoló kórbonctan rovatának lektora.

1949-ben ismét fontos dolog történik életében. Mint ismeretes, a '40-es évek végén a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériuma néhány évre hazánkba küldte Borisz Vasziljevics Petrovszkij professzort, hogy a „modern szovjet sebészet” eredményeit hazánkban megismertesse és bevezesse, valamint működjön közre a vérrellátó szolgálat megszervezésében. Budapestre, a III. számú Sebészeti Klinika élére tették. Ez a klinika a Koltói Anna kórház épületében működött, ahol, mint említettük, Endes Pongrác volt a kórboncnok.

Nem érzem magamat kompetensnek arra, hogy kommentáljam, mennyire volt, vagy nem volt szükség Petrovszkij küldetésére, azt azonban több szavahihető forrásból tudom, hogy Petrovszkij jó sebész, valamint értelmes és nem utolsó sorban rendes ember volt, aki például angolul is tudott. Mind gyógyító, mind kísérletes kutató munkájához pathologusra volt szüksége. A jól képzett kitűnő sebész felismerte Endesben a jól képzett szakembert.

Aki az akkori időket ismeri azonnal megérti, hogy az évekig tartó, Petrovszkijjal való szakmai kollaboráció milyen sokat jelentett Endes politikai szalonképességének javítása szempontjából. Petrovszkij, aki meg is operálta pathologusát, s egy gyomor neurilemmomától szabadította meg, később évekig a Szovjetunió egészségügyi minisztere volt. A Petrovszkijjal végzett kollaborációs munka eredményeiért a Népjóléti Minisztérium 1951-ben elismerő oklevelet adományozott Endesnek.

1952 decemberében a Tudományos Minősítő Bizottságtól – a Pécsi Egyetemen szerzett magántanársága alapján – eljárás lefolytatása nélkül kandidátusi tudományos fokozatot kapott, s 1953-ban a Koltói klinikán egyetemi docensi kinevezést nyert.

Ez idő tájt történt, hogy Kellner Béla professzor, a Debreceni Orvostudományi Egyetem Kórbonctani Intézetének akkori professzora Budapestre távozott, ahol az Országos Onkológiai Intézetben létrehozta az Onkopathológiai Kutató Intézetet. A megüresedett debreceni tanszéket közel egy éven át dr. Nagy András tanársegéd vezette, megbízás alapján. Közben az egészségügyi kormányzat kereste a megfelelő új tanszékvezetőt Debrecenbe.

Ekkorra már Budapesten eléggé ismertté vált Endes neve mind kórházi, mind egyetemi orvosi körökben, jó diagnosztikus készsége és tudományos szereplései kapcsán. Az is eléggé tudott volt, hogy Petrovszkij professzor is elismerően nyilatkozott Endes kórbonctani-kórszövetteni munkájának színvonaláról. A szakmapolitika mérvadó fórumainak állásfoglalása alapján a Minisztertanács úgy határozott, hogy Endes Pongrácot nevezi ki a Kellner Béla távozásával megüresedett debreceni kórbonctani katedrára intézetvezető professzornak, 1954. november 1-jei hatállyal. Endes ekkor 47 éves volt.

A debreceni tanszék „belakását” jelentősen megkönnyítette a megbízott intézetvezetőként dolgozó Nagy András doktor segítőkészsége a helyi viszonyok megismerésében. Szívélyes, jó viszony alakult ki közöttük, amit Endes azután is ápolt, hogy Nagy András Szolnokra távozott, ahol a Hetényi Géza Megyei Kórház kórboncnok főorvosa lett.

Debrecenbe érkezésekor Budapesti lakását az Egészségügyi Minisztérium rendelkezésére bocsájtotta, aminek fejében a Kórbonctani Intézetben lakást kapott. Ez a bennlakási lehetőség akkor a debreceni egyetem sajátja volt és rányomta bélyegét az intézet életére is. A főnök állandóan az intézetben tartózkodott, akkor is, ha hazament, éjjel, nappal. Ráadásul a tágas intézet három-négy olyan (többnyire nős) orvosnak is biztosított (zömmel egy szobás) lakást, akik nem debreceniek voltak és jövedelmeik okán csak így maradhattak az egyetemen.

Akkoriban az intézetek igazgatóinak hatalma az intézetben igen nagy volt, s ha az intézetben lakó professzor a munka megszállottja volt, bizony akár este 9 órakor is hívatta valamelyik bentlakó orvosát szakmai ügyben (de esetleg a professzor lakásában egy szekrény odébbtolásában való segítség ügyében is). Endes pedig a szakma megszállottja volt, többnyire reggeltől estig dolgozott. Persze ez a helyzet azt is jelentette, hogy amelyik bentlakó orvos akart, az rengeteget dolgozhatott, a hazamenetel, munkába menés nem vett el időt, nem kellett átöltözni, az ebédet az intézet alagsorában lévő ebédlőbe hozták és az ún. klinikai népboltban a reggeli és vacsora könnyen beszerezhető volt. Más lapra tartozik, hogy a bentlakó orvosok feleségei mit szóltak ehhez az életmódhoz.

Ami az intézet akkori szakmai állapotát illeti, Kellner idejében nagy hangsúlyt kapott a kísérletes pathologiai munka, a klinikai pathologia művelése nem volt minden orvosnak egyformán erőssége. Emellett – érthetően – az „interregnum” alatt a munkafegyelem is egy kicsit lazult. Ez a némileg „lezser” állapot találkozott az aszkétikus, szigorú, a végletekig precizitásra törekvő endesi principiumokkal.

Endes azt tekintette első feladatának, hogy a diagnosztikus pathologiai szolgálatot átszervezze, megerősítse, abba minden orvost egyforma követelménnyel vonjon bele.

Hozzálátott egy jegyzet írásához a III. éves orvostanhallgatók számára. Az általános és részletes részből álló, legendásan tömör, félrevezetően rövidnek látszó, de nagy információtartalmú jegyzet

klinikopathologiai szemléletével, valamint a szintén híresen jól követhető és jegyzetelhető előadások anyaga, a bonctermi és kórszövettani gyakorlatok, színvonalas pathologia oktatást ajánlottak a III. éves orvostanhallgatóknak.

Kórbonctan tankönyvként akkoriban Baló József professzornak, a Budapesti Orvostudományi Egyetem I. számú Kórbonctani Intézete igazgatójának kétkötetes munkája állt a hallgatóság rendelkezésére. Ezt a munkát is hasznosan egészítette ki Endes jegyzete, amit az is mutatott, hogy iránta más egyetemek hallgatói részéről is mutatkozott érdeklődés. Az előadások nagy többségét maga tartotta. Megfontoltan, precíz mondatformálással beszélt, jól követhetően, jól jegyzetelhetően. Igaz, a vetítés, vagy rajzolás, képbemutató eszközével csak ritkán élt, de az előadás részletes vázlatát mindig előre felíratta az éppen beosztásban lévő fiatal tantermes orvossal a táblára. Korábban előfordult, hogy az előadásait részletesen jegyzetelő élelmes hallgatók sokszorosított formában árulták írásukat a következő évfolyamnak. Persze ennek a lektorálatlan „illegális” kiadványnak megvoltak a félrehallásokból, gépelési hibákból és íróik pathologiai képzetlenségéből adódó szakmai hibái, ezért „üldözendő cselekménynek” minősültek, a vizsgákon nem egyszer mulatságos vagy éppenséggel szomorú (bukás) következményekkel jártak.

Néhány év oktatás után Endes azt is bevezette, hogy minden előadás utolsó 5-10 percét valamilyen nem pathologiai probléma meg tárgyalásának szentelte, a képzőművészetről, irodalomról, filmekről, az etika és erkölcs némely kérdéseiről esett ilyenkor szó. Mindig nagyon ügyelt az előadások pontos kezdésére és befejezésére, a rendelkezésére álló időn belül a mondandó egyenletes elosztására. Az igazán jó előadókat jellemző előadás előtti lámpaláza – saját bevallása szerint – egész életében megvolt, megmaradt.

Rengeteg energiát fordított a bonctermi munka színvonalának magas szinten tartására. Közel negyed évszázados intézetvezetői pályafutásának kb. első 15 évében szinte minden boncolást személyesen ellenőrzött. Fel van-e minden szerv vágva. Nem lapul-e valahol észrevétlen elváltozás. A holttest hátbőrét is megvizsgálta a boncnok? Ha hiányosság mutatkozott, a „bűnös” neve néha feljegyzésre került és a következő intézeti társas összejöveten egy üveg pezsgőt kellett prezentálnia. Az epikritikákon üldözte a pontatlan, nem szabatos

szóhasználatot. Ha a boncoló „a hólyag”-ról beszélt, Endes így utasította rendre: „*Őn a hólyag kolléga úr, ez pedig a húgyhólyag.*”

Állandó harcot folytatott a boncjegyzőkönyvek tökéletes helyesírásáért. Sokat (a tanszék elfoglalása utáni hónapokban mindet) maga is elolvasott expediálás előtt és sasszemmel fedezte fel a gépíró nő félreütéseit, amit természetesen a boncnoknak kellett volna felfedeznie. A fő gondok – érthetően – a latin és görög nyelvi helyességgel voltak a diagnózisokban. Endes mindkét klasszikus nyelvben meglehetősen járatos volt – bár úgy tudom egyik szintén nyelv böngész tanársegédjével (aki azóta nyugdíjas pathologus főorvos), sohasem sikerült azt a vitát megnyugtatóan eldönteni, hogy a mikroszkópos értelemben vett szövet (textus) szót voltaképpen hányadik declinatio szerint is kell ragozni?

A boncjegyzőkönyvnek a professzor által javítás céljából történő visszaadása általában nem volt felhőtlen esemény, amitől az ügyben nem érintettek többnyire jobbnak látták távol tartani magukat (lásd. 7. kép).

Mindez azonban kétség kívül azzal is járt, hogy az orvosokban maradandó emlékképek keletkeztek és legközelebb (legalább is többnyire) nem követték el ugyanazt a hibát.

Miután a pathologus a gyógyító intézményben folyó munka színvonalának hivatalbóli figyelője és visszajelzője, Endes egyik fontos principiuma volt, hogy a pathologusnak saját munkáját precízen és magas színvonalon kell végeznie, mert ha nem így tevékenykedik, nincsen elég meggyőző alapja kritikai véleményt nyilvánítani a klinikus kollégák munkájáról, még ha a pathologus ezt hivatali kötelességből teszi is.

Évente többször is tartott klinikopathologiai konferenciát. Gondot fordított arra, hogy ezek hangneme nyugodt és kulturált legyen, a pathologus ne a klinikus bírójának szerepét próbálja játszani, hanem partnere legyen a nehéz szakmai problémák megértését célzó erőfeszítésekben. Arra is figyelt, hogy ha a pathologus tévedett, az is megtárgyalásra kerüljön ezeken a konferenciákon.

Saját magától is kínosan precíz munkát követelt meg, így joggal várta el munkatársaitól ugyanezt. Általában jellemző volt rá a meglehetősen kíméletlen önkritikára való hajlam, ezt nem mindenkinek engedte meglátni, azonban sok belső vívódást okozott számára. Még fiatal orvos volt, amikor megragadta Nietzsche azon eszméje, hogy az embernek önmaga fölé kell nőnie. Már 8 éve igazgatta a pathologiai intézetet, amikor e sorok íróját arra kérte, hogy készítse el számára a

9. sz. képen látható karikatúrát – a részletes instrukciókat ő adta. A kép dolgozójának falán volt, egyik kedvenc irodalmi figuráját, Micimackót (a csekély értelmű medvét) látjuk, amint büszkén, huszárcsákósan fellép a világot jelentő deszkákra, ott illegeti magát, majd elege lesz az egészszől, csákóját földhöz vágja és távozik a színről. Ez is utalás arra, hogy intenzív belső életet élt és valószínűleg gyakran volt elégedetlen önmagával is.

Nemcsak önkritikus volt, hanem kritikus is. Kritikájának gyakran hangot is adott, elég sokszor tett ironikus megjegyzéseket, néha érdes modorban és ezt némelyek rossz néven vették, így voltak olyanok, akik nem szerették, de többnyire ezek is tisztelték. Pedig volt öniróniája is, bár ha mások ironizáltak személyéről, az érzékenyen érintette. Érdekes módon a klinikai munka kritikájában mindig visszafogott volt, tisztában volt vele, hogy a gyógyítás mennyi csapdát rejt és azokat gyakran nem könnyű elkerülni. „*A dolgok nem mindig azok, mint aminek látszanak*”, mondta nemegyszer.

A hallgatók, a munkatársak viselkedésével kapcsolatban is voltak kritikai megnyilvánulásai. Sértőnek érezte, ha beszélgetőpartnere zsebredugta kezeit. Nem szerette, ha az utcán, vagy inkább a klinikatelepen (merthogy a városba ritkán járt) egy fiatal orvos, vagy pláne hallgató megállította. Ilyenkor hangot adott azon véleményének, hogy az ilyesfajta leszólítások a középkori fürdőkben voltak szokásban, s ha az illető valamit óhajt tőle, jelentkezzen be az intézet titkárnőjénél.

Közismerten irritálta, ha a hallgatók (netán egyéb klinikai dolgozók) a klinikatelepen nem a járdákon, hanem a fűvön kitaposott csapásokon, pláne a még érintetlen fűvön közlekedtek. Ilyenkor megállította a parkrombolót és rámutatott tettének indokolhatatlanságára.

Nem szerette, ha a nála fiatalabbak úgy köszöntek el tőle, hogy viszontlátásra. Az volt a véleménye, hogy az idősebb (ráadásul professzor) határozza meg azt, kívánja-e viszontlátni az illetőt.

Kedvenc köszönése az alászolgája volt, ami szerénységét, a másik ember megbecsülését fejezte ki, magyarázata szerint magát tekintette a köszöntött szolgájának.

Erős kritikával illette azokat, akik dolgozójában (vagy a boncteremben) rövidnadrágban jelentek meg. Kölcsönös tegező viszonyban az intézet egyetlen dolgozójával sem volt, orvosait szakvizsgájukig magázta, utána tegezte, de ez természetesen egyoldalú volt.

Gépkocsija nem volt, mindenüvé vonattal utazott, hazaérkezésekor valamelyik autós munkatársa ment ki elé. Szeretett viszont kerékpározni, Sántha és Kettesy professzorok után ő volt a harmadik kerékpározó debreceni professzor. A klinikatelepen nem igen közlekedett kerékpáron, hanem kirándulni járt. Hetven éves korában még képes volt egy nap alatt teljesíteni egy 90 kilométeres túrát.

Motorizálódásra egyszer adta a fejét, midőn vesekövecskéjének kirázatása céljából egy „Panni” robogót vásárolt és azzal a Pallag felé vezető – akkor még gránitkockás, rázós úton közlekedett. A „kezelés” sikerrel járt.

Közismerten igényes szakvizsgáztató volt. Addig ritkaságszámba ment az, hogy valaki megbukott a szakvizsgán. A tényleges kórszövettani diagnosztikus tudást vizsgálta, több (akár 10) „rázós” esetet kapott a jelölt és bukás is előfordult. Az intézet orvosain kívül nem is igen jelentkeztek nála szakvizsgára más munkahelyekről, viszont az Endesnél abszolvált szakvizsga bizonyos „trade mark”-ot jelentett.

Szigorú volt a kollokviumokon, szigorlatokon is, de ezt nem vitte túlzásba. A vizsgák az intézet könyvtárában zajlottak, Endes egy magas támlájú fotelben ült. A hallgatók hamar rájöttek, hogy ha a vizsgázó gyengén teljesített, a professzor mind mélyebbre süllyedt a fotelben, s fejének a támla szintje alá süllyedése, valamint Nehru sapkájának előre csúszása nem jó jel.

Önmagával, szeretteivel kapcsolatos igényessége magyarázza, hogy egyik fiát is pótvizsgára utasította (az illető ma vezető állásban bizonyítja szakmai rátermettségét).

Oktató és nevelő munkájának, valamint az általa vezetett intézetnek hallgatói megítélését mutatja egy hajdani évfolyam esten elhangzott vers részlete (az ilyen estek éles kritikai hangvétele közismert volt), amely a kórbonctani intézet oktatóiról szól:

*„A rendes Endes,
Az eszményi Dévényi,
Az eleven Kelemen,
A bomba Gomba,
Meg az a...”*

(Az utolsó kipontozott sort azért nem idézem, mert akik az abban aposztrofált nagy tudású kollégát nem ismerik, pejoratívként értelmezhetik).

Figyelmet fordított arra, hogy az intézetben jó közösségi légkör uralkodjon. Időnként társas összejövetelek szervezését kezdeményezte, vagy szabad utat adott, ha ezt a munkatársak kezdeményezték. Maga is szívesen részt vett ezeken és vörösbor, pezsgő, vagy a kettő keveréke mellett (amit kiemelten kedvelt), hajnalig beszélgetett.

Különösen szerette az intézeti kerékpáros kirándulásokat, ilyenkor Mikó Tivadar doktor bográcsban hatalmas adag makói torosdisznót készített (ezt később Mikói toros disznónak keresztelték el az intézet dolgozói).

Nagyon szeretett a szabadban, a természetben járni. A Debrecen körüli erdőkben rendszeres sétákat tett, nagy léptekkel sétált, ilyenkor jellegzetes simléderes sportsapkáját viselte, a vállán hátul keresztbevetett, Loessl János néhai debreceni sebészprofesszortól örökölt vaskos sétabotjának két végét markolva. Az őt többnyire elkísérő intézeti orvos alig tudott vele lépést tartani.

A kísérőnek élményszámba mentek e séták tartalmas beszélgetései. Sok mindenről esett szó, szakmáról kevésbé, inkább kultúráról, különösen irodalomról, valamint az aktuális környezet látnivalóiról, hiszen szinte alig volt növény, amit Endes nem ismert, beleértve annak latin nevét is, a madarakat már többnyire csak magyarul tudta megnevezni.

Hősiesen igyekezett elfogadni a pathologusokkal szembeni kihívást: a medicina minden ágához kell(ene) valamelyest konyítani. Dolgozószobája, de hálósobája is mindig tele volt folyóiratokkal és kelletlenül ismerte el, hogy nem tudja valamennyit elolvasni. Pedig rengeteget olvasott, haláláig szüntelenül képezte magát. Sokszor hallottuk tőle Goethe mondását: „Was man weiss, sieht man” – azaz, hogy azt vesszük észre, amit már ismerünk, aminek a létezéséről már tudunk. A kórszövettani diagnosztikában ez nagyon fontos dolog.

Az 1950-es évek végére a pathologiai szakirodalomban lassan-lassan nálunk is az angol vált dominálóvá a némettel szemben, sőt a németek is kezdték angolul publikálni közleményeiket. Endes nagy szorgalommal látott hozzá angol nyelvtudásának fejlesztéséhez. Ebben segítette már említett kitűnő német nyelvtudása, de hátrányt jelentett, hogy huzamosabb ideig soha nem tartózkodott angol nyelvterületen.

A szakma mellett rengeteg szépirodalmat is olvasott angolul, az ismeretlen szavakon soha nem ugrott át, kikereste jelentésüket a

szótárból és ceruzával gondosan a könyv margójára írta. Rendszeres hallgatója volt a BBC angol nyelvű adásának is, persze nemcsak nyelvtanulás okából.

Endes Pongrác tudományos kutatói tevékenységének fő területe a veseopathologia volt, bár az 1940-es években értékes megfigyeléseket publikált a prostata túltengéssel kapcsolatban is, nagyszámú boncolási esetet vizsgált, igen munkaigényes sorozatmetszet kiértékeléseket végzett. Egyike volt azon vizsgálóknak, akik észrevették, hogy a folyamat kezdeti szakaszában nemcsak mirigyszaporulat, hanem simaizom és kötőszövetburjánzás is mutatkozik. E megfigyelések helytálló voltára csak az 1990-es évek kutatásai kezdtek fényt deríteni, amelyek kimutatták, hogy a folyamat azzal kezdődik, hogy az ún. bázikus fibroblast növekedési faktor és a transzformáló növekedési faktor B1 típusa a stromasejteket „embryonalis állapotúvá” alakítja.

Később, még Budapesten, Endes kapcsolatba került a vesekutató belgyógyász Gömöri Pál professzorral, s a vese patomorfológiájával kezdett foglalkozni. A hypertonia okozta veseelváltozásokat vizsgálva szükségét látta egy alkalmasabb fénymikroszkópos festési módszer kidolgozásának. Az azán és a Mallory-féle foszforwolframsavas hematoxin festéseket kombinálva megszületett az Endes-féle trichrom festés, amit élete egyik fő művének tekintett.

Hamarosan kiderült, hogy ez a módszer, ha jól csinálják (és milyen nehéz volt Endes teljes megelégedésére csinálni), nemcsak a tubulusok, glomerulusok és erek finom fénymikroszkópos szerkezetét teszi jól tanulmányozhatóvá, hanem jellegzetes kék színben megfesti az ún. szemcsés juxtaglomeruláris sejteket is. Ezekről akkor (az 1950-es évek elején) már sejtették, hogy a renin nevű enzimet termelik, de igazi funkcionális jelentőségükről még keveset tudtak.

A festés e sajátosságát kihasználva Endes Debrecenben kidolgozta az ún. juxtaglomeruláris index (JGI) meghatározásának módszerét. Ennek lényege, hogy egy, a mikroszkóp okulárjába helyezhető finom drótkeret segítségével sávról sávra átvizsgálta (végigpásztázta) a kísérleti patkány-, vagy egérvese teljes középső keresztmetszetét, s megsámolta, hogy hány glomerulus van a metszetben és azokhoz milyen tömegű renin termelő juxtaglomeruláris sejt tartozik. A JGI jelzi a vese aktuális renin tartalmát,

s így utal arra, hogy az aktuális kísérleti beavatkozás mennyire növeli, vagy csökkenti a renin termeléssel szembeni igényt.

Évekig tartó, rendkívül időigényes és fáradságos munkával, különböző kísérleti behatásoknak alávetett patkányok vizsgálatával tisztázta, hogy milyen beavatkozások növelik és milyenek csökkentik a reninteremelők sejtek tömegét. Sajnos az akkori hazai kutatási és publikációs viszonyaink következtében, valamint a hazai pathologia örökös létszámgondjai és a kemény diagnosztikus, rutin munkaterhelése miatt is, valahogy mindez mindig egy lépéssel a nemzetközi élvonal mögött haladt eredményeivel. Ennek ellenére az e témakörben tevékenykedő külföldi kutatók megismerték Endes és munkatársainak nevét és értékelték eredményeiket, egy-egy kongresszusra is meghívták őket. Persze az is igaz, hogy Endes számára a beavatkozásra adott válasz megismerése fontosabb volt a publikálásnál, nem az a típusú kutató volt, aki ontja a cikkeket és kifejezetten vadássza az impakt faktorokat. Jellemző (de nem azt akarom állítani, hogy helyes), hogy impakt faktorait és a munkáira vonatkozó citációkat sohasem gyűjtötte össze, valamint hagyatékából mindeddig nem került elő közleményeinek teljes listája sem. Összes dolgozatainak száma valószínűleg elérte a 100-at.

Kutatásait közvetlenül segítő munkatársai elé gyakran állította követendő példaképként Romhányi György professzort, a Pécsi Kórbonctani Intézet igazgatóját. Annak idején együtt voltak externisták a már említett Balogh Ernő professzor vezette budapesti II. sz. Kórbonctani Intézetben. Egész pályafutásuk során szívélyes baráti kapcsolatban álltak. Endes nemcsak Romhányi kutatói invenciózusságát becsülte nagyra, hanem diagnosztika minőségét is. Romhányi egyike volt azon keveseknek, akiktől időnként szakvéleményt kért egy-egy nehéz kórszöveti esetről. Itt jegyezzük meg, hogy hisztopathológus konzultánsként nagyra tartotta dr. Szinay Gyulát is, a Budapesti II. sz. Pathológiai Intézet társprofesszorát, akihez baráti szálak is fűzték.

A juxtaglomeruláris apparátust célzó kutatások egész aktív debreceni időszakában folytak, buzgó és kitűnő munkacsoport segítette ebben, melynek tagjai önálló területet is kaptak, s a főnök nem írta oda a nevét minden dolgozat szerzői közé. Elkészítette viszont a tudomány doktora értekezését „A glomeruláris arteriolák szemcsés sejtjeinek

vizsgálata” címmel, amit 1963-ban védett meg. A disszertációba foglalt kutatásokat csak társprofesszorának, Dévényi Istvánnak erőteljes fellépésére zárta le, mert folyton úgy érezte, hogy „még sok a hiányossága”.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Endes Debrecenben végzett tudományos kutatómunkája során felbecsülhetetlen értékű támaszt nyert docensének, majd társprofesszorának, Dévényi Istvánnak a személyében. A már említett Nagy András dr. Szolnokra távozása után, kb. 1957-ben, Dévényi lett Endes helyettese és az is maradt 1970-ig, ebben az évben sajnos fiatalon, 49 évesen elhunyt. Pragmatikus alkat volt, Endes rábízta az intézet kutatómunkájának formai szervezését és felügyeletét. Dévényi e feladatot abszolút lojálisan, korrektül látta el és meghatározó szerepe volt abban, hogy Endes debreceni korszakában gyümölcsöző tudományos kutatómunka folyt az intézetben.

Egyébiránt a juxtaglomeruláris sejt témával foglalkozó kandidátusi értekezést készített a munkacsoport két tagja, egy másik pedig az akkor még szokásban volt egyetemi doktori értekezését írta meg. Dévényi István tudományok doktora disszertációja is a témához szorosan kapcsolódó aldosteron problémákkal foglalkozott.

Endes életének másik fő műve természetesen az öt kiadást megért tankönyv volt, amiből a magyar medikusok majd' 20 évig tanultak. A munka méltó volt elődeihez, Arányi Lajos, Buday Kálmán, Baló József és Haranghy László írtak korábban magyar nyelvű tankönyvet, amiknek címe „Kórbonctan” volt. Endes könyvének a „Pathologia” címet adta. Munkatársai végignézhatték a maximális precizításra törekvő Endes harcait a szerkesztővel, de főképpen a sajtóhibák általa legyőzhetőnek vélt ördögével. A sajtóhibák mérhetetlenül bosszantották. A különböző kiadásokhoz – kinyomtatásuk után – hibajegyzéket készített és csatolt. Persze ebben is maradt íráshiba és elkészült a hibajegyzék hibajegyzéke, de ezt már csak munkatársainak volt kötelező birtkolni és főleg tartalmát ismerni.

Huszonnégy évig volt intézetigazgató, tanszékvezető professzor. Ez az idő elegendő volt arra, hogy létrejöjjön az Endes iskola, amelynek tagjai ugyan többségükben szétszóródtak a magyar pathologus társadalomban, de láthatatlan szálak azért mind a mai napig összefűzik őket.

Hogy ez az iskola mit jelentett a hazai pathologiai szolgálat számára, azt érzékelteti az alábbi névsor, amely azoknak a neveit és beosztását tartalmazza, akik pályájukat a DOTE Kórbonctani Intézetében Endes tanítványként kezdték, s vagy az intézetben maradtak, vagy onnan távozva is véglegesen kórboncnokok (pathologusok) lettek.

Sajnos többen már nem élnek közülük.

Dauda György osztályvezető főorvos, Nyíregyháza

Dévényi István egyetemi tanár, Debrecen

Gomba Szabolcs intézetvezető egyetemi tanár, Debrecen

Haraszti Antal osztályvezető főorvos, Eger

Kelemen János Tibor osztályvezető főorvos, Budapest

Keresztury Sándor osztályvezető főorvos, Miskolc

Krajczár Géza osztályvezető főorvos, Debrecen

Krasznai Géza osztályvezető főorvos, Szolnok

Mikó Tivadar intézetvezető egyetemi tanár, Szeged

Molnár Péter egyetemi tanár, Debrecen

Nemes Zoltán intézetvezető egyetemi tanár, Debrecen

Simárszky János osztályvezető főorvos, Gyöngyös

Slowik Felícia osztályvezető főorvos, Budapest

Soltész Margit tudományos egyetemi főmunkatárs, Debrecen

Szokol Miklós egyetemi docens, Debrecen

Szücs László osztályvezető főorvos, Budapest, Mátészalka

Thomázy Vilmos, pathologus, USA,

Pathologus szakvizsgával az igazságügyi orvostan művelői lettek:

Buris László intézetvezető egyetemi tanár, Debrecen

Krompecher Tamás egyetemi tanár, Lausanne, Svájc

Takács Péter klinikai főorvos, Debrecen

Endes Pongrác magánéletében szolid, anyagi javak tekintetében mondhatni igénytelen, puritán ember volt. Szórakozását elsősorban a szépirodalom jelentette, különösen kedvelte Csehovot, de a filozófia sem volt idegen tőle, nagyon szerette Nietzsche munkáit. Rendszeres látogatója volt az akkor még működő Klinikai Mozinak. Zenei érdeklődése elég későn, 60 éves kora körül ébredt fel, lemezjátszót vásárolt és klasszikus lemezeket kezdett gyűjteni.

Lelkes szurkolója volt a DEAC (Debreceni Egyetemi Atlétikai Club) labdarúgó csapatának. Az '50-es évek végén és a '60-as évek elején szombat délutánonként szinte sohasem hiányzott a DEAC pálya buzgó hazai drukkerei közül. A csapatban több orvos is játszott, a kórbonctan vizsgákon ezek szereplését figyelemmel kísérte, dícsérően, vagy korholóan. Évekig tagja volt a DEAC elnökségének is. Professzori „buli meccsen” egyszer maga is mezt húzott magára.

Egészségi állapota általában elfogadható volt, mégis többször tett erre vonatkozó pesszimista utalásokat, amik többnyire túlzóak voltak, de a klinikatelepen forgolódók között elterjedtek. A orvosok körében ismert volt egy történet, miszerint egy, a kórbonctan szigorlaton egyértelműen vert helyzetbe került, már sok évet ismételt „ősmedikus” imígyen kérlelte Endest: „legalább mi tbc-sek tartsunk össze”. Ha valamelyik munkatársa komolyabban megbetegedett, sorsát figyelemmel kísérte, a klinikán meglátogatta és orvosaival is felvette a kapcsolatot.

Benne volt a Magyar Pathologusok Társaságának vezetőségében, tagja volt az Európai Pathologusok Társaságának és a Nemzetközi Pathologiai Akadémiának, de a szakmapolitika kérdései nem álltak érdeklődésének középpontjában, nem aktivizálta magát a politika egyéb területein sem. Szakmai kiválóságát az egészségügyi vezetés elismerte, több kitüntetést is kapott: a Munka Érdemrend arany fokozatát, az Oktatásügy Kiváló Dolgozója –, a Hőgyes Endre –, a Baló József – és a Pro Universitate emlékérmeiket.

1978-ban 70 évesen vonult nyugdíjba. Ezt követően haláláig a DOTE Pathologiai Intézetének tudományos tanácsadója volt. Kiköltöztek feleségével az intézetből és az ún. professzori villák egyikében kaptak lakást. Naponta bejárt az intézetbe, oktatási feladatokat már nem szívesen vállalt, de sokat segített a nehéz kórszövettani esetek megoldásában. Az ország különböző egészségügyi intézményeiből is kapott eseteket konzultatív véleményezésre.

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából az intézet tudományos ülést rendezett tiszteletére, s menyee Lakatos Aranka szobrászművész elkészítette az arcképét ábrázoló emlékérmet, hátoldalán egy glomerulus és a juxtaglomeruláris apparátus látható.

1988 márciusában elhunyt felesége. Ez súlyos csapás volt számára, a veszteséget soha nem tudta feldolgozni. Egyedül maradt a professzori villalakásban. Lassan-lassan fogyni érezte erejét és gyengülni egészségét. Hála Prof. Dr. Pintér József segítőkészségének, a DOTE Urológiai klinikáján kapott egy egyágyas kórtermet, ott töltötte élete utolsó esztendejét. Az 1992. évben, augusztus 27-én csendesesen elhunyt. 85 éves volt. Testileg valószínűleg nem szenvedett sokat, hogy lelkében mi minden történt, nem tudjuk. Az egyetem saját halottjának tekintette és szeptember 4-én a debreceni Köztemetőben helyezték örök nyugalomra, felesége mellé. Sok pathologus kollégája, egyetemi dolgozó, tanítvány, munkatárs kísérte el utolsó útjára.

Endes Pongrác markáns egyéniség volt a Debreceni Egyetem professzorai között. Kivételes, nagytudású, egy kissé rejtélyes személyiségű. Pályáján önerejéből ívelt, aszkétikus szigorúsággal önmaga iránt, szigorúsággal és humánummal mások iránt. Humánuma gyakran szigorúsága mögé volt rejtve. Akik közelebbről ismerték, éreztek benne valami szomorú magányosságtudatot is. Nyugdíjba vonulásakor tanszéki utódja (e sorok írója) egy szép, értékes könyvet kapott tőle, ami a fákról szól. Saját kezével írta bele a 15. képen látható Nietzsche idézetet, aminek magyar fordítása körülbelül ez:

„És Zarathustra szemlélte a fát, amely mellett állott és imígyen szólt:

Ez a fa egyedül áll itt a hegyen.

*Magasan fölé nőtt embernek és állatnak és ha beszélni akarna,
nem akadna senki, aki megértené: olyan magasra nőtt.*

És most egyre csak vár, de mire is vár?

Túl közel lakik a felhőkhöz: talán az első villámcsapásra vár?”

FÜGGELÉK

ENDES PONGRÁC DOLGOZATAINAK
JEGYZÉKE*

** Endes professzor nem hagyott maga után közlemény listát. A cikkjegyzék valószínűleg nem teljes, néhány tétel hiányzik, ezeknek nem tudunk nyomára bukkanni.*

1. *Dauda, Gy., Endes, P.:* Studies on the ontogenesis of the granulated cells of the juxtaglomerular apparatus.
Acta Morph. Acad. Sci. hung. 12, 51 (1963).
2. *Dauda Gy.; Endes P.:* Adatok a a patkány juxtaglomerularis apparatusának ontogenesiséhez.
Morph. Ig. Orv. Szle. 3, 123 (1963).
3. *Dauda Gy., Gomba Sz., Endes P.:* Egyoldali vena renalis szűkítés hatása a vese juxtaglomerularis szemcsés sejtjeire.
Kísérl. Orvostud. 17, 608 (1965).
4. *Dauda, Gy., Szokol, M., Endes, P.:* Correlation between renal renin content and number of juxtaglomerular granular cells.
Acta physiol. Acad. Sci. hung. 33, 27 (1968).
5. *Dévényi, I., Czenkár, B., Endes, P.:* Wirkung der Cortison Adaptationsbehandlung auf das fetale und erwachsene Schilddrüsen und Nebenschilddrüsen Homoiotransplantat der Ratte
Frankfurt. Z. Path. 68. 418-434 (1957).
6. *Dévényi, I., Czenkár, B., Endes, P.:* Untersuchung der immunologischen Anpassung von Homoiotransplantaten.
Frankfurt. Z. Path. 68, 435-439 (1957).
7. *Dévényi, I., Czenkár, B., Endes, P.:* Homotransplantation of adult rat thyroid and parathyroid with simultaneous cortisone treatment.
Acta morph. Acad. Sci. hung.: 8, 39-50. (1958).
8. *Dévényi, I., Czenkár, B., Endes, P.:* Homotransplantation of foetal thyroid glands to temporarily cortisone treated rats.
Acta morph. Acad. Sci. hung.: 8, 59-69 (1958).
9. *Dévényi, I., Czenkár, B., Endes, P.:* Relationship between cortisone dose and acquired tolerance in homotransplantation.
Acta morph. Acad. Sci. hung.: 8, 139-144 (1958).
10. *Dévényi, I., Czenkár, B., Endes, P.:* A study of the conditioning effect of non continuous cortisone treatment on the homografting of thyroid tissue in rats. Folia Biologica (Praha), 8, 230 (1962).

11. *Dévényi I., Endes P.:* Az arteria renalis eredési magasságának és a két vese juxtaglomerularis granulált sejt index-értékének viszonya fehér patkányban.
Kísérl. Orvostud. 15, 573 (1963).
12. *Dévényi, I., Endes, P., Dauda, Gy., Krausz, G., Gáti, T.:* Das Verhalten der granulierten Zellen des juxtaglomerularen Apparates nach uni- und bilateraler Inkapsulation der Niere. Naunyn - Schmiedeberg's Arch. exp. Path. Pharmacol. 247, 445 (1964).
13. *Dévényi, I., Endes, P., Gomba, Sz.:* Behaviour of juxtaglomerular granulated cells in the autotransplanted and homotransplanted renal tissue of weanling and fetal rats.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 13, 13 (1964).
14. *Dévényi I., Endes P., Gomba Sz.:* Az antidiuretikus hormon hatása a juxtaglomeruláris granulált sejtekre.
Kísérl. Orvostud. 17, 32 (1965).
15. *Eiserth P.:* A prostata hypertrophia keletkezéséről.
I. Magyar Urologia 7, 5 (1944).
16. *Eiserth P.:* A prostata hypertrophia keletkezéséről.
II. Magyar Urologia 7, 44 (1944).
17. *Endes P.:* A herék szöveti vizsgálata prostata hyperthrophia kapcsán.
Kísérl. Orvostud. 2, 285-289 (1950).
18. *Endes, P.:* Hormonal influences on tissue reactions (Abstract).
Acta morph. Acad. Sci. hung. 1, 425-427 (1951).
19. *Endes, P.:* Ovarium transplantatio kísérletek fehéregérben.
Kísérl. Orvostud. 3, 425-427 (1951).
20. *Endes P., Schimert A., Takács-Nagy L. Siklós I.:* Olajos anyagok diagnosztikus és terápiás alkalmazása utáni szövetkárosodás.
Orv. Hetil. 93, 556-559 (1952).
21. *Endes P.:* A nephrosclerosis és hypertonia pathológiája.
Orv. Hetil. 93, 1455-1460 (1952).

22. *Endes, P.*: The pathology of nephrosclerosis.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 2, 406-416 (1952).
23. *Endes, P., Takács-Nagy, L.*: Acute renal lesions developed on traumatic and toxic basis (Abstract).
Acta morph. Acad. Sci. hung. 2, 417-418 (1952).
24. *Endes, P., Takács-Nagy, L.*: Die akute entzündliche Form der malignen Nephrosklerose.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 2, 177-189 (1952).
25. *Endes, P., Takács-Nagy, L.*: Biopische Untersuchungen der Niere bei essentieller Hypertonie.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 2, 191-203 (1952).
26. *Endes P.*: Adatok az ún. cardiospasmus pathológiájához.
Orv. Hetil. 93, 529-531 (1952).
27. *Endes, P.*: Contributions to the pathology of cardiospasm (Abstract).
Acta morph. Acad. Sci. hung. 2, 75 (1952).
28. *Endes P.*: A nephrosclerosis és hypertonia pathológiája
Orv. Hetil, 51, 1455 (1952).
29. *Endes P.*: Kombinált trichrom festés (Főleg a kötőszövet és az érfalak degeneratív elváltozásainak feltüntetésére).
Kísér. Orvostud. 6, 479-480 (1954).
30. *Endes P., Szécsény A., Takács-Nagy L.*: A shock és toxicus ártalmak kapcsán létrejövő heveny vesekárosodás pathológiája.
Magyar Belorv. Arch. 6, 111-119 (1953).
31. *Endes, P., Takács-Nagy, L., Szécsény, A.*: Pathologie der bei Shock und toxischen Schädigungen entstehenden akuten Nierenläsion.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 4, 379-394 (1954).
32. *Endes, P., Takács-Nagy, L.*: Storage function of the glomerular epithelium and the relation of nephrosis.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 5, 95-101 (1955).

33. *Endes, P., Takács-Nagy, L., Rubányi P., Gömöri, P.:* The pathogenesis of malignant hypertension. *Acta morph. Acad. Sci. hung.* 5, 113-131 (1955).
34. *Endes P., Szodoray L.:* A bőr jó és rosszindulatú daganatairól. *Magy. Onkol.* 1, 4-16. (1957).
35. *Endes P.:* Carotistest tumor (Hozzászólás Besznyák I. cikkéhez, Besznyák I. válasza). *Orv. Hetil.* 99, 321 (1958).
36. *Endes P.:* Előadások a részletes kórbonctan köréből. Debrecen, 1959. (Felsőoktatási Jegyzetell. 252. p. Soksz.)
37. *Endes, P., Dévényi, I., Halász, B., Gomba, Sz.:* The granulated cells of the juxtaglomerular apparatus in experimental lesions of the hypophyseal stalk and of the hypothalamus. *Acta morph. Acad. Sci. hung.* 9, 385-388 (1960).
38. *Endes P.:* A shockos vesekárosodás pathológiája. *Morph. Ig. Orv. Szle.* 1, 161 (1961).
39. *Endes P., Dévényi I., Gomba Sz.:* A juxtaglomerularis apparatus granulált sejtjeinek vizsgálata heminephrektomia kapcsán. *Morph. és Ig. Orv. Sz.* 3., 175 (1961).
40. *Endes P., Simárszky J.:* Shock vese és juxtaglomerularis apparatus. *Morph. és Ig. Orv. Sz.* 3, 172 (1961).
41. *Endes, P., und Simárszky, J.:* Die Veränderungen der juxtaglomerularen granulierten Zellen in der menschlichen Shockniere. *Virchow's Arch.* 336, 33 (1962).
42. *Endes, P., Dévényi, I., Gomba, Sz.:* Experimentelle Beeinflussung der granulierten Zellen des juxtaglomerularen Apparates durch Heminephrektomie und bilaterale Ureterligatur. *Virchow's Arch.* 336, 40 (1962).
43. *Endes, P., Dévényi, I., Gomba, Sz., Dauda, Gy.:* Veränderungen der granulierten Zellen des juxtaglomerularen Apparates bei akuter Salz- und Wasserbelastung. *Zschr. ges. exp. Med.* 137, 396 (1963).

44. *Endes, P., Dévényi, I., Gomba, Sz.:* Das Verhalten der granulierten Zellen des juxtaglomerularen Apparates im transplantierten Nierengewebe. *Virchows Arch. path. Anat.* 336, 485 (1963).
45. *Endes, P., Dévényi, I., Szűcs, L.:* Über die Rolle der juxtaglomerularen granulierten Zellen in der autoregulation des Nierenkreislaufes. *Zschr. ges. exp. Med.* 138, 271 (1964).
46. *Endes P., Dévényi I., Gomba, Sz.:* A juxtaglomerularis apparatus viselkedése a vegetatív idegrendszer és az érzőanyagok hatására. *Kísérl. Orvostud.* 16, 639 (1964).
47. *Endes P., Dauda Gy., Dévényi I., Szűcs L.:* Vesekivonatok pressor hatásának viszonya a vese juxtaglomeruláris granulált sejt tartalmához. *Orvosi Hetilap* 105, 2282 (1964).
48. *Endes P.:* A glomerularis arteriolák szemcsés sejtjeinek vizsgálata. Akadémiai doktori értekezés, Debrecen, (1964).
49. *Endes, P., Dauda, Gy., Dévényi, I., Szűcs, L.:* Pressor effect of kidney extracts and their relationship to the juxtaglomerular granular cells. *Acta Phys. Acad. Sci. hung.* 27, 349 (1965).
50. *Endes P.:* A juxtaglomerularis apparatus. In: Gömöri, P. (szerk.): *Belgyógyászati vesebajok. III. fejezet. Budapest, Medicina, (1966).*
51. *Endes, P.:* Renal changes and juxtaglomerular complex in disturbances of salt and water metabolism. *Acta morph. Acad. Sci. hung.* 14, 307 (1966).
52. *Endes P.:* A juxtaglomerularis apparatus szerkezete és működése. *Orv. Hetil.* 1009, 337 (1968).
53. *Endes, P., Dévényi, I., Gomba, Sz.:* Das Verhalten des juxtaglomerularen Apparates bei renovascularer Hypertonie. *Zbl. allg. Path.* 111, 531 (1968).
54. *Endes, P., Gomba, Sz., Dévényi, I.:* Specific staining and exact quantitative evaluation of the granulation in the juxtaglomerular cells. *Acta morph. Acad. Sci. hung.* 17, 47 (1969).

55. *Endes P.*: Pathologia (Medicina Kiadó, Budapest).
Öt kiadás jelent meg, a megjelenés évei: 1971, 1974, 1977, 1982, 1987.
56. *Endes, P., Gomba, Sz., Dévényi, I., Dauda, Gy., Szabó, J., Soltész, M.*:
Structure and function of the juxtaglomerular apparatus.
Morph. és Ig. Orv. Szemle 13, 249 (1973).
57. *Endes P.*: A prostata hyperplasia pathológiája és morfológiai
pathogenesise. In: *Pintér J.*: Prostata hyperplasia.
A Magyar Urologusok Társaságának kiadványa, Debrecen, 9-11 (1979).
58. *Endes P., Molnár P.*: Chronic intestinal lymphocytic microphlebitis.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 40, 137-147. (1992).
59. *Feuer I., Ney I., Rác Gy., Endes P.*: Kísérletes mediastinitis (Ekszperi-
mental'nüj mediasztinit).
A Budapesti Orvostudományi Egyetem III. sz. Sebészeti Klinikája
tudományos munkáinak gyűjteménye. Budapest, 159-168 (1951).
60. *Gomba, Sz., Soltész, M., Endes, P.*: Studies of the granulated cells of the
juxtaglomerular apparatus.
I. *Acta morph. Acad. Sci. hung.* 11, 189 (1962).
61. *Gomba, Sz., Soltész, M., Endes, P.*: The granulated cells of the
juxtaglomerular apparatus. II. Histochemical tests for amino acids.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 12, 239 (1963).
62. *Gomba, Sz., Soltész, M., Endes, P.*: Studies of the granulated cells of the
juxtaglomerular apparatus. III. Effect of fixatives and freezing on the
granules.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 13, 19 (1964).
63. *Gomba, Sz., Endes, P., Radó, J.*: Das Verhalten des juxtaglomerularen
Apparates bei renovaskularer Hypertonie.
Zbl. allg. Path. 111, 531 (1968).
64. *Gomba, Sz., Szokoly, V., Soltész, M. B., Endes, P.*: The effect of freezing and
thawing on the granules of the juxtaglomerular cells.
Acta Histochem. 30, 346 (1968).

65. *Gomba, Sz., Soltész, M. B., Szokoly, V., Endes, P.:* Histochemical and cytological investigation of the juxtaglomerular complex of the newborn rat. *Acta biol. Acad. Sci. hung.* 19, 269 (1968).
66. *Gomba, Sz., Soltész, B. M., Szokoly, V., Endes, P.:* Dehydrogenase and nucleoproteide histochemistry of the juxtaglomerular complex. *Acta morph. Acad. Sci. hung.* 16, 431 (1968).
67. *Gomba, Sz., Soltész, B. M., Szokoly, V., Endes, P.:* Histochemical characterization of the juxtaglomerular apparatus. *Proc. 4th Int. Congr. Nephrol, Stockholm 1969.* Karger, Basel, 2, 7 (1970).
68. *Halmágyi D.:* A nephrosclerosis terminológiájáról és pathogenesiséről . (Hozzászólás Endes-Pongrác cikkéhez).
Endes P. válasza. *Orv. Hetil.* 94, 251-252 (1953).
69. *Haraszti, A., Endes, P.:* Hepatic lesions in secondary shock and acute cardiac failure.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 9, 343-356 (1960).
70. *Hedri E., Endes P.:* Az arteriovenosus anastomosisok daganatairól. (Glomus-daganatok és angiomyomák).
Magy. Seb. 2, 13-18 (1949).
71. *Kazár Gy., Székely J., Endes P.:* Kísérletek érvarrattal fertőzött seben. A Budapesti Orvostudományi Egyetem III. sz. Sebészeti Klinikája Tudományos Munkáinak Gyűjteménye. Budapest, 296-308 (1951).
72. *Károlyi, P., Endes, P., Krasznai, G., Tönköl, I.:* Bizarre leiomyoma of the prostate.
Virch. Arch. Pathol. Anat. Histopathol. 412, 383-386 (1988).
73. *Kelemen, J. T., Endes, P.:* Die juxtaglomerularen granulierten Zellen bei einseitiger Hydronephrose der Ratte.
Virchows Arch. path. Anat. 339, 301 (1965).
74. *Mikó L. T., Lampé L., Thomázy V., Molnár P., Endes P.:* Eosinophilic endomyometritis associated with diagnostic curettage. *Int. J. Gynecol. Pathol.* 7, 162-172 (1988).

75. *Mincsev M., Szécsény A., Endes P.:* A vese vérkeringésének vizsgálata kísérletes traumás Shockban
Iszszledovanie krovoobrascsenija pocski pri ékszperimentalnom travmaticszeszkom soke.
A Budapesti Orvostudományi Egyetem III. sz. Sebészeti Klinikája tudományos munkáinak gyűjteménye. Budapest, 359-367 (1951).
76. *Petrányi Gy., Endes P.:* Needle biopsy of the kidney: its clinicopathological value.
Acta morph. Acad. Sci. hung. 13, 231-242 (1959).
77. *Petrányi Gy., Endes P., Hegedűs, A.:* Prognostic value of percutaneous renal biopsy.
Acta med. hung. 18, 9 (1962).
78. *Radnai B., Takács-Nagy L., Szigeti I., Endes P.:* Thrombotic thrombocytopenic purpura (Moschcowitz's syndrome).
Acta morph. Acad. Sci. hung. 4. 437-445 (1954).
79. *Radó J., Takó J., Szabó T., Endes P., Wabrosch G., Szántó E.-né:* A só- és vízyanyagcsere vese eredetű secundaer aldosteronismusban.
Magyar Belorvosi Arch. 2, 8 (1968).
80. *Radó J., Takó J., Tóth, T., Endes P., Szabó, T., Szántó, Zs.:* Increase in plasma renin level and aldosterone excretion in response to Bethanidine sulfate (esbatal) in a patient with renovascular hypertension.
Endokrinologie 54, 253 (1969).
81. *Ringelhann B., Sóvári M., Endes P.:* Makroglobulinaemia Waldenström leukaemias vérképpel.
Magyar Belorv. Arch. 13, 87-93. (1960).
82. *Simárszky, J., Csillagh, S., Endes, P.:* Haemangioperizytom der Tonsille von besonderer Struktur.
Zbl. allg. Path. 111, 97 (1968).
83. *Szigeti I., Takács-Nagy L., Endes P.:* Disseminalt arteriolo-capillaris thrombosis, haemolytikus anaemiával és thrombocytopenias prupurával (Moschcowitz-syndroma).
Magy. Belorv. Arch. 6, 132-135 (1953).

84. Szokol M., Endes P.: Tartós alimentáris magnézium adagolás hatásának vizsgálata patkányok juxtaglomerularis granulált sejtjeire.
Kísérl. Orvostud. 19, 105 (1967).
85. Takács-Nagy, L., Endes, P.: Renal changes following denervation
(Abstract).
Acta morph. Acad. Sci. hung. 4, Suppl. 41 (1954).
86. Takács-Nagy L., Endes P.: Sympathectomiát követő vese-elváltozások
Kísérl. Orvostud. 7, 480-484 (1955).

FOTÓK, DOKUMENTUMOK

1. kép
Az ifjú Eisert Pongrácz

2. kép
*Endes Pongrácz professzor,
a Debreceni Orvostudományi Egyetem Patológiai Intézetének igazgatója*

3. kép
Endes és munkatársai a Debreceni Kórbonctani Intézet bejáratánál

4. kép
Intézeti tabló

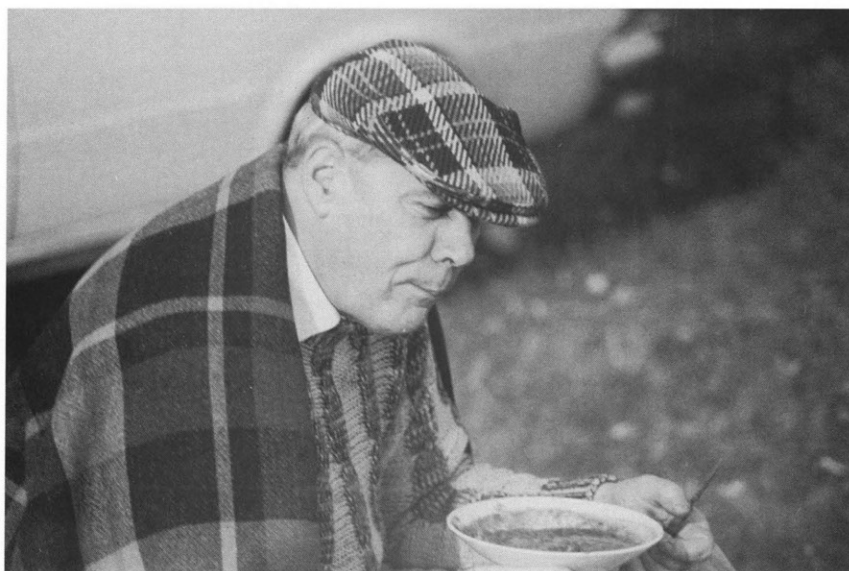
5. kép
Intézeti tabló

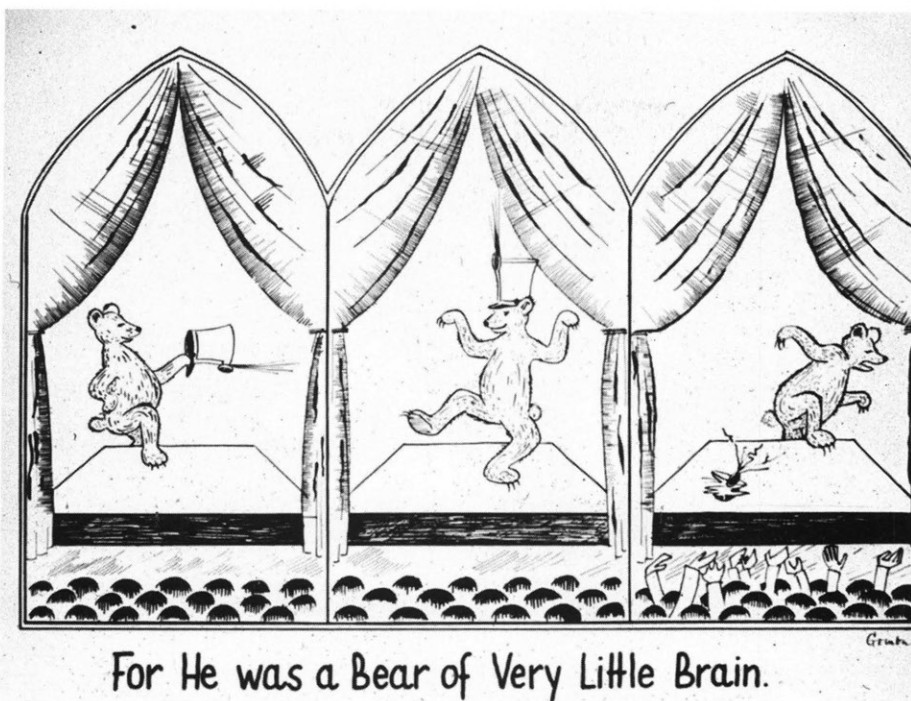
6. kép
Intézeti tabló

7. kép
A boncjegyzőkönyv visszaadatik...

8. kép
*Intézeti kirándulás a Fancsikai-tavaknál
Endes professzor „Mikói” toros disznót fogyaszt*

9. kép
A csekély értelmű medvebocs

10. kép
Endes professzor 80 éves

11. kép
Hallgatóság az Endes professzor 80. születésnapja alkalmából rendezett tudományos ülésen

12. kép
Endes Pongrác felmutatja egyik születésnapi ajándékát a 80. születésnapja tiszteletére rendezett tudományos ülésen

13. kép

*A 80. születésnapjára készült emléklakett
Lakatos Aranka szobrászművész munkája
A hátlapon egy glomerulus van, a juxtaglomeruláris aparátussal*

14. kép

Endes professzor temetése

Und Zarathustra betrachtete den Baum,
an dem sie standen und sprach also:

"Dieser Baum steht einsam hier am Gebirge;
er wächst hoch über Mensch und Tier.

Und wenn er reden wollte, er würde nie-
manden haben, der ihn verstünde: so hoch
wächst er.

Nun wartet er und wartet, - worauf war-
tet er doch? Er wohnt dem Sitze der Wol-
ken zu nahe: er wartet wohl doch auf den
ersten Blitz?,"

Debrecen, 1978. 12. 24.

15. kép

*Idézet Nietzsche: „Imígyen szólt Zrathustra” című művéből. Endes Pongrác kézírásával
Magyar fordítását lásd a szöveges rész végén*

*A debreceni orvosképzés nagy alakjai című sorozat
eddig megjelent tagjai:*

1. Dr. Alberth Béla: Dr. Kettesy Aladár élete és munkássága
2. Dr. Kulcsár András: Dr. Fernet Béla élete és munkássága
3. Dr. Hadházy Csaba: Dr. Krompecher István (1905–1983)
4. Dr. Törő Imre: Dr. Huzella Tivadar (1886–1951)
5. Dr. Lampé László: Dr. Kenézy Gyula élete és munkássága (1860–1931)
6. Dr. Szállási Árpád: Weszprémi István (1723–1799) és kora
7. Dr. Szállási Árpád: Dr. Szontagh Félix (1859–1929)
és a debreceni gyermekorvoslás előzményei
8. Dr. Varga Emil: Went István – az iskolateremtő mester (1899–1963)
9. Dr. Majerszky Klára: Dr. Sántha Kálmán (1903–1956)
10. Dr. Zs. Nagy Imre: Dr. Verzár Frigyes (1886–1979)
11. Dr. Csécsei György: Dr. Hullay József (1921–1984)
12. Dr. Jeney András: Dr. Jeney Endre (1891–1970)
13. Dr. Fésüs László: Dr. Tankó Béla (1905–1974)
14. Dr. Péter Mózes: Thurzóbányai Elischer Gyula (1875–1929)
15. Dr. Simon Miklós: Dr. Szodoray Lajos (1904–1980)
16. Dr. Szállási Árpád: Dr. Benedek László (1887–1945)
17. Dr. Lampé László: Dr. Árvay Sándor és a XX. század (1903–1997)
18. Dr. Gomba Szabolcs: Dr. Endes Pongrác (1907–1992)
19. Dr. Hernádi Ferenc: Dr. Vályi Nagy Tibor (1912–1969)
20. Dr. Csaba Béla: Dr. Kesztyüs Lóránd (1915–1979)
21. Dr. Lampé László: Dr. Kovács Ferenc (1890–1974)

Előkészületben:

Dr. Szállási Árpád: Dr. Bókay Zoltán
Dr. Szilágyi Tibor: Dr. Kesztyüs Lóránd

A megjelent füzetek a DEOEC Elnöki Hivatalában szerezhetők be
(4012 Debrecen, Nagyerdei krt. 98. • Fax: 52/419-807)